

ĒDIENA REPREZENTĀCIJAS LITERATŪRĀ

Ieva Kalniņa, *Dr. philol.*, ir LU HZF Latvistikas un baltistikas nodaļas vadītāja, profesore, vadošā pētniece. Pētnieciskās intereses ietver gastropoētiku, īpaši ēdiena diskursu, latviešu bērņības stāstus, vēsturiskā romāna žanra poētiku, latviešu vēsturiskā romāna vēsturi, latviešu literatūras vēsturi (1920–1940), latviešu literatūru totalitārisma laikā, jaunāko prozu, atsevišķu latviešu literatūras klasiķu – Annas Brigaderes, Raiņa, Rūdolfa Blaumaņa – daiļradi. Publicēti ap 100 rakstiem (Latvijā, kā arī Lietuvā, Igaunijā, Polijā, Čehijā, Vācijā, Kanādā). Sastāda Harija Gulbja Rakstus. Docē studiju kursus latviešu literatūras vēsturē. Pētniecības projektu vadītāja Latvijas Zinātnes padomes projektā *Nacionālā identitāte: gastropoētiskais aspekts. Vēsturiskais, starpnacionālais un starpdisciplinārais konteksts* un piedalās LNB un LU projektā *Latvijas atmiņu institūciju dati digitālajā telpā: vienojot kultūras mantojumu*.

Raksturvārdi: gastropoētika, latviešu literatūra, pavārgrāmatas, vācbaltiešu, krievu, ebreju kultūras tradīcijas.

Kas ir gastropoētika?

Gastropoētika pēta, kādas nozīmes un funkcijas pilda ēdiena un dzēriena, ēšanas un dzeršanas, to gatavošanas, ēdienreižu, garšas, baudas un viesmīlības (tālākajā tekstā – ēdiens) tēlojums, kā ēdiena mainīgās reprezentācijas literatūrā un kultūrā atklāj transformācijas sabiedrībā. Literatūrā un pavārgrāmatās ēdiens tiek raksturots ne tikai kā cilvēka elementāro vajadzību apmierinātājs, tas ir arī daudzveidīgas komunikācijas un informācijas nesējs. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē tiek realizēts projekts *Nacionālā identitāte: gastropoētiskais aspekts. Vēsturiskais, starpnacionālais un starpdisciplinārais konteksts*, tajā tiek pētīta Latvijas literatūra un pavārgrāmatas. Rakstu kopā apvienoti pētījuma dalībnieku deviņi raksti par ēdiena reprezentācijām Latvijas literatūrā, pavārgrāmatās, dzīvesstāstos.

Ēdiena pētniecība ir svarīga dažādu nozaru pētniekiem – pārtikas tehnologiem, ekonomiskās ģeogrāfijas, socioloģijas, folkloristikas,

valodniecības, sociālās un kultūras antropoloģijas pētniekiem. Ēdiena reprezentācijas interesē arī literatūras zinātniekus. Pētot ikdienas prakses un sastatot tās ar daiļliteratūras tekstos fiksētiem ēdiena un galda kultūras pieminējumiem, izmantojot gastropoētikas, imologģiju¹, diskursa analīzi, kultūrantropoloģijas teorētiskās pieejas sniegtās iespējas, var padziļināt izpratni par sabiedrības struktūru, dažādiem socialitātes aspektiem, kā arī politiskās un ekonomiskās varas ietekmi uz sabiedrību.

Vācu literatūrzinātnē viens no pirmajiem nozīmīgajiem darbiem par ēdiena pētniecību literatūrā ir Gerharda Neimana apcerējums *Ēdiens un literatūra* (1982)². Aloīzs Vīrlahers Heidelbergas Universitātē 1987. gadā aizstāvēja pirmo habilitācijas darbu par ēdienu literatūrā *Ēdiens vācu literatūrā* (*Vom Essen in der*

¹ Imologģija – literatūrzinātnes studijas par etniskajiem vai nacionālajiem stereotīpiem.

² Neumann 1982.

deutschen Literatur), kas vēlāk pārtapa apjomīgā monogrāfijā. 1989. gadā A. Virlahers noorganizēja pirmo zinātnisko kolokviju, kura centrā bija “kultūrtēma ēdiens”, kam sekoja nākamie kolokviji. Šo kolokviju raksturīgās iezīmes bija, pirmkārt, saistība ar pārtikas industriju un tās finansējumu (Latvijas gadījumā zinātne un industrija ir attālinātās pozīcijās), otrkārt, dažādu nozaru zinātnieku apvienojums.

A. Virlahers krājumā *Kultūrtēma ēdiens – skatījumi un problēmu lauks*³ pieteica “ēdienu” kā jaunu interdisciplināru kultūrzinātnes tēmu. Krājumā apskatīti arī vairāki literārie teksti, piemēram, ka vācu jaunākajā stāstā redzams karš un miers pie galda, atklājot, ka literatūra parāda, kā mainās priekšstati par etnocentriskas kulturālas maltītes kārtību. Pamazām ēdiens kā literatūrzinātnes objekts parādās vairākos dažādu valstu pētniecības darbos.

Baltijas kultūras telpā arī pamazām attīstās ēdiena kultūrkontekstu un nozīmju pētniecība. Lietuvišu pētnieki pievēršas emigrācijas (Otrā pasaules kara beigu politiskās emigrācijas uz Rietumiem un mūsdienu ekonomiskās emigrācijas) literatūras izpētei (te jāmin Lauras Laurušaites darbi). Ēšanas tēma literatūrā ir galvenokārt pētīta no imogoloģijas un semiotikas skata punkta. Igaunijā publicēti tikai atsevišķi raksti. Latvijā ir tapuši divi rakstu krājumi *Literatūra un kultūra: process, mijiedarbība, problēmas. Gastronomiskais teksts literatūrā un kultūrā*⁴ un *Francijas garša. Gastronomija un kultūra*⁵.

Projektā izmantots termins “gastropoētika”, jo pētījuma kontekstā tas ir atbilstošākais. Šo jēdzienu pirmo reizi lieto Parama Roja pētījumā *Lasītkopienas un kulinārijas kopienas: Dienvidāzijas diasporas gastropoētika*⁶. Paralēli pastāv arī jēdziens “kulināristika” (vācu val. *Kulinaristik*), ko aizstāv A. Virlahers, akcentējot kulināristiku kā interdisciplināritātes jomu, savukārt semiotikas analizē parasti tiek runāts par “uzturu”⁷, bet anglofilajā vidē izmanto vārdu savienojumu “literatūra un ēdiens” (*Food*

and Literature)⁸. Gastropoētika akcentē literāru tekstu pētīšanu, nezaudējot to estētiskās kvalitātes.

Rakstu kopa

Projekta dalībnieki pēta ēdiena pieminējumus literāros tekstos kā simbolu un paralēli skata tekstus par ēdienu, pavārgrāmatas, to korelāciju ar literatūras tekstiem un laikmeta kultūrkontekstu – tie ir galvenie literatūras gastropoētiskie izpētes principi. Projekta dalībnieku rakstu kopā Astra Spalvēna un Sigita Kušnere apcerējumā *Padomju viesību tradīcijas un svētku mielasts* analizē pavārgrāmatu un prozas tekstus reizē.

Tā kā 20. gadsimtā blakus latviešu literatūrai pastāvēja vācbaltiešu, ebreju un krievu literatūra un kultūra, kuru attīstību noteica okupācijas režīmi, projekta dalībnieki skata arī šīs literatūras, to savstarpējās ietekmes un kultūrietekmes. Tam veltīti Māras Grudules raksts *Ieskats Baltijas vācu pavārgrāmatu vēsturē*, Svetlanas Pogodinas pētījums *Padomju gastroprakses Latvijā: krievu svētku galdi 20. gadsimta 60.–80. gados*, kā arī Ivetas Leitānes apcerējums *Kulinārie motīvi ebreju mākslā Baltijā un tuvējos reģionos*.

Ēdiens ir cieši saistīts ar nacionālo identitāti – piederība etniskai grupai nereti tiek definēta caur tradicionālo virtuvi. Nacionālā identitāte ir sociāls konstrukts – identitātes veidošanā un uzturēšanā īpaša nozīme ir individu un grupu komunikācijai, kur ēdiens ir cieši saistīts ar komunikāciju, ne velti tik nozīmīgs jēdziens A. Virlahera pētījumos ir viesmīlība (vācu val. *Gastlichkeit*). Bet identitāte ir arī sociāli determinēta, jo tās konstruēšanā liela nozīme ir tradicionālām sabiedrības institūcijām, te nozīmīga loma ir ģimenei, izglītības sistēmai, plašsaziņas medijiem u. c., noteikta ēdiena lietošana un gatavošana veido indivīda pašidentitāti un saglabā nācijas identitāti. 20. gadsimta 20.–30. gados ne tikai prozā, bet arī dzejā plaši ienāk gastropoētiskie motīvi, to redzam Ievas E. Kalniņas rakstā *Erika Ādamsona dzejas gastronomiskā paletē: gastropoētiskais aspekts*.

³ Wierlacher et al. 1993.

⁴ Literatūra un kultūra 2014.

⁵ Valke et al. 2019.

⁶ Roy 2002.

⁷ Piem., Roy 2010; Dingeldein, Gredel 2017.

⁸ Boyce, Fitzpatrick 2017; Shahani 2018.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas atkal mainās ēdiena tradīcijas, tiks skatīts, kā latviešu literatūra fiksē jauno atvērto pasaulei situāciju. Te varam minēt Elīnas Kursītes un Ievas Kalniņas pētījumu *Ēdiens kā sociālo pārmaiņu liecinieks dzīvesstāstos un jaunākajā latviešu prozā (20. gadsimta 80./90. gadu mija)*. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas svarīgi ir apzināt Latvijas vēsturi, populārs žanrs ir vēsturiskais romāns, tam veltīts Madaras Stādes raksts *Blata, vides un varas mijiedarbības romānu sērijā Mēs. Latvija, XX gadsimts*.

Latvijas jaunā ekonomiskā emigrācija un pēctrimdas literatūras situācija gastropoētiskā skatījumā pētīta Ojāra Lāma un Elvja Frika rakstā *Atgriešanās garša: latviešu pēctrimdas teksti gastropoētiskā skatījumā*.

Tas, ka ēdienam ir svarīga ne tikai gastronomiskā nozīme, bet daudz svarīgākas ir semiotiskās nozīmes, labi redzams Ukrainas kara laikā – ukraiņu borščs tika iejaukts Ukrainas un Krievijas starpvalstu attiecībās, Ukrainas

labības lauki, bads Mariupolē, draudošā krīze Āfrikā parāda ēdiena milzīgo politisko, sociālo un kultūras nozīmi. Latvijā, Rīgā parādījās ne tikai jauna ukraiņu boršča virtuve, bet arī tika atjaunots Tīlziņas siera nosaukums. Projekta dalībnieki sadarbojas ar Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitāti, un rakstu kopā ir iespējams iepazīt Ritas Riekstiņas-Dolģes un Jeļenas Zagorskas pētījumu *Siera tirdzniecības nosaukums un tā interpretācija: Tīlziņas pret Krievijas*.

Rakstu kopa *Ēdiena reprezentācijas literatūrā* atklāj, ka ēdiens literatūrā raksturo vēsturi, sociālo dzīvi un cilvēku psiholoģiju, tas veido nacionālo identitāti, tam ir noteiktas semiotiskās nozīmes. Gastropoētiskais diskurss paplašina literatūras pētniecības iespējas, ļauj saskatīt jaunas sakarības un teksta nianses.

Raksts izstrādāts projektā *Nacionālā identitāte: gastropoētiskais aspekts. Vēsturiskais, starpnacionālais un starpdisciplinārais konteksts* (Nr. lzp-2019/1-0294).

VĒRES

- Boyce, C.; Fitzpatrick, J. (eds.) (2017) *History of Food in Literature: From the 14th-Century to the Present*. New York: Routledge.
- Dingeldein, H.; Gredel, E. (Hrsg.) (2017) *Diskurse des Alimentären: Essen und Trinken aus kultur-, literatur- und sprachwissenschaftlicher Perspektive*. Berlin: Lit.
- Literatūra un kultūra: process, mijiedarbība, problēmas. Gastronomiskais teksts literatūrā un kultūrā* (2014) Zinātnisko rakstu krājums, XV. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saulē".
- Neumann, G. (1982) Das Essen und die Literatur. Kunisch, H.; Berchem, T.; Link, F. (Hrsg.) *Literaturwissenschaftliches Jahrbuch*. Görres-Gesellschaft, NF, 23, 173–190.
- Roy, P. (2002) *Reading Communities and Culinary Communities: The Gastropoetics of the South Asian Diaspora*. Durham: Duke University Press.
- Roy, P. (2010) *Alimentary Tracts: Appetites, Aversions, and the Postcolonial*. Durham: Duke University Press.
- Shahani, Gitanjali G. (2018) *Food and Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Valke, S. S.; Langbour, N.; Zawada, K. A. (sast.) (2019) *Francijas garša: Gastronomija un kultūra = Goût de France. Gastronomie et culture*. Rīga: Zinātne.
- Wierlacher, A.; Neumann, G.; Teuteberg, H. J. (1993) *Kulturthema Essen: Ansichten und Problemfelder*. Berlin: Akademie-Verlag.

Summary

The Representation of Food in Literature

Gastropoetics investigates the meanings and functions of the representation of food and drink, eating and drinking, cooking, meals, taste, pleasure and hospitality and how the changing representation of food in literature and culture reveal transformations in society. In literature and cookbooks, food is described not only as satisfying basic human needs, it is also a medium of diverse communication and

information. The Faculty of Humanities at the University of Latvia project *National identity: gastropoetic aspect. Historical, international and interdisciplinary context* (No. lzp-2019/1-0294) focused on the study of Latvian literature and cookbooks. The collection combines nine articles by research participants about the representation of food in Latvian literature, cookbooks, and life stories.

Key words: gastropoetics, Latvian literature, cookbooks, Baltic German, Russian, Jewish cultural traditions.

Redakcijā saņemts 28.07.2022.